

STREJKERNE I MIDDELFART OG NYBORG AUGUST 1943

En komparation af Hans Kirchhoff

Baggrunden

I august 1943 udbrød der en folkerejsning i Danmark, der dels vendte sig imod den tyske besættelsesmagt, dels imod den danske regering¹. Oprøret blev båret frem af arbejderne og tog form af generalstrejker, men understøttedes af vide kredse inden for borgerskabet og af de illegale blad- og sabotagegrupper, der gjorde alt for at få protestbevægelsen til at brede sig og sætte hele landet i brand. Revolten var et angreb på regeringens kollaborationspolitik over for tyskerne, og den bekæmpedes derfor centralt af politikerne på Christiansborg og på det lokale plan af byrådene, organisationerne og politiet. Af afgørende betydning blev det, at der i kølvandet på arbejdsnedlæggelserne overalt fulgte massedemonstrationer, der i visse byer førte til blodige sammenstød med Værnemagten og til et bittert og hadsk opgør med de nationalt kompromitterede. Den danske ordensmagt formåede ikke at holde disse tumulter nede, og situationen blev derfor i længden uholdbar for det tyske militær, der i forvejen plagedes af frygten for en allieret invasion. Den 24. august blev den moderate rigsbefuldmægtigede, dr. Best, kaldt til Berlin for at aflægge regnskab for sin politiks fallit, og da han vendte tilbage den 27., var det med et ultimatum til den danske regering med krav om undtagelsestilstand og dødsstraf for sabotage og strejke. Da ministeriet afslog og trådte tilbage, var vejen åben for »Operation Safari» — den militære aktion til likvidering af den danske restarmé — og for general v. Hannekens undtagelsestilstand den 29. august.

Den stemningsmæssige baggrund for auguststrejkerne var de vældige tyske nederlag, der just i sommermånederne hobede sig op med landgangen på Sicilien den 10. juli, Mussolinis fald den 25. juli, Kursk-offensivens sammenbrud den 22. juli og de store bombardementer af Hamburg, der indledtes den 26. juli og kunne iagttages så langt væk som fra Lolland og Fyn. Også ophøret af den tyske togtransit gennem Sverige, den såkaldte

permittenttrafik, den 5. august gjorde et betydeligt indtryk og gav støtte til den udbredte opfattelse, at krigen var forbi inden for de nærmeste uger. Krigskonjunkturerne gjorde befolkningen mere aggressiv og værne-magtsoldaterne mere ømskindede; disciplinen løsnedes, og resultatet blev et stigende antal sammenstød i sommermånederne juli og august. Medvirkende til befolkningens ændrede holdning og samtidig en konsekvens af denne var også væksten i den organiserede modstand, som fandt sted fra 1943, og som resulterede i en øget gruppedannelse, en stærk stigning i de illegale blade og en tiltagende sabotageaktivitet. Indstillingen til sabotørerne var i begyndelsen negativ, men stemningen vendte omkring nytår 1943, og fra marts steg sabotagehandlingerne i antal og effekt takket være det engelske sprængstof, som via den engelske sabotageorganisation S.O.E. formidledes til de kommunistiske grupper. I januar registreredes 24 aktioner, derpå steg kurven til 68 i marts, 80 i maj og 94 i juli for at kulminere med 213 i august. Sabotagen blev en katalysator i stemningsopladningen, som fandt sted i forsommeren 1943, og den blev af faldskærmschefen fra begyndelsen af august bevidst benyttet som et middel til at sprænge forhandlingspolitikken i luften.

Det var ikke tilfældigt, at det blev arbejderne, der kom til at føre an i augustopstanden, for det var arbejderklassen, der i første række havde mærket de negative følgevirkninger af besættelsens ændrede produktions- og afsætningsvilkår. Således nåede arbejdsløsheden i vinteren 1940-41 36 pct.; samtidig steg priserne — og det sideløbende med den tiltagende vareforringelse, mens lønniveauet blev låst fast ved lov. En række kriseforanstaltninger ramte først og fremmest arbejderne, som yderligere blev frataget retten til at strejke. De forringede levevilkår kan betragtes som den pris, Socialdemokratiet måtte betale for samarbejdet på rigsdagen, det indrepolitiske grundlag for opretholdelsen af forhandlingspolitikken og dermed også for arbejderorganisationerne og det faglige apparat. Men i øvrigt er der nok tale om et generelt fænomen i både det tyskebesatte og det allierede Europa, således at det formentlig ikke er tilfældigt, at der i første halvdel af 1943 strejkedes ikke blot i Danmark, Holland, Italien og Grækenland, men også i England, Portugal og USA. Arbejderpartierne og fagbevægelsen var på retræte, og derfor finder vi også her nogle af de ivrigste fortalere for en økonomisk og politisk kollaboration, således som det ses i Norge, Holland, Tjsechoslovakiet og Danmark.

Omvendt skabte Socialdemokratiets vigende stilling en god grobund for den kommunistiske agitation, der efter partiets illegalitet i sommeren 1941 med betydelig virkning slog på, at den sociale og den nationale frigørelseskamp ikke kunne ses uafhængigt af hinanden. Resultatet blev en radikalisering af atmosfæren på arbejdspladserne, der førte til øget uro og fra vinteren 1942 — da den økonomiske situation var rettet noget op — til et stigende antal ulovlige strejker. Antallet af tabte arbejdsdage i virksomheder

under Dansk Arbejdsgiverforening beløb sig i 1939 til 1106, i 1940 til 421, i 1941 til 1500, i 1942 steg de til 9195 og i 1943 til 29.549 — augustdagene ikke medregnet. Alene i de første måneder af 1943 gik der således inden for jernindustrien ca. 7000 arbejdsdage tabt. Motiverne til arbejdsnedlæggelserne var primært økonomiske og sociale, men især inden for rustningsindustrien var det ikke vanskeligt at se deres politiske perspektiver. Det illegale DKP agiterede da også kraftigt for strejkevåbnet som et middel til både at forbedre arbejdernes kår og til at skade den tyske krigsførelse, og fra 1943 trådte den politiske motivation kraftigt i forgrunden for at blive helt dominerende i august.

Augustoprøret var ikke totalt, således at jeg har måttet tage afstand fra brugen af det vildledende og politisk inficerede udtryk: folkestrejke. Store dele af befolkningen var passive — hvis de ikke som myndighederne og organisationerne var direkte imod, og hverken København eller Sjælland kom med. Det skete først året efter. Oprørets tyngdepunkt lå i Esbjerg, på Fyn og i Vendsyssel; de store østjyske fjordbyer deltog ikke, og også Midtjylland og Sønderjylland lå upåvirket hen.

I denne udvikling kan det næppe betvivles, at strejken i Odense fik den mest afgørende betydning for udviklingen henimod den 29. august. Da begivenhederne i den fynske metropol samtidig blev den dominerende forudsætning for det videre oprør på øen, herunder for generalstrejkerne i Middelfart og Nyborg, turde et kort resumé derfor være på sin plads:

Bystrejken i Odense, hvor også de handlende og funktionærerne sluttede op, udbrød onsdag den 18. august efter en uges voldsomme gadekampe, hvori også den danske garnisons menige deltog med liv og lyst. Og det var også gadedemonstrationerne, herunder det vilde og hadske opgør med kollaboratørerne, der dominerede strejkebilledet det første par dage, og som efterhånden bragte omkring 600 betjente og en SS-bataljon til Fyn. Strejkens udbrud var ikke organiseret, men arbejdspladserne reagerede umiddelbart på et par særligt brutale tyske overfald om aftenen den 17. august, og selv om det overalt var kommunistiske tillidsmænd, der tog tæten onsdag morgen, var partiledelsen ikke koblet på. Fra begyndelsen holdt kommunisterne sig bevidst i baggrunden for at undgå et brud på enhedsfronten, mens de agiterede kraftigt i klubberne for at presse fagorganisationerne frem. Det var en taktik, der lykkedes i Aalborg og Frederikshavn ugen efter, da spændingen mellem befolkningen og Værnemagten var steget yderligere, og troen på samarbejdspolitikens bærekraft var ved at forsvinde; men i Odense spillede den fallit. Arbejderførerne under DsF's næstformand, Einar Nielsen, var ikke indstillet på kamp, men på forhandling, og frygten for at kommunisterne helt skulle overtage initiativet forcerede dem frem. Således kom det fredag den 20. til et forlig med Værnemagten, hvorunder kommandanten indvilligede i at holde soldaterne kaserneret de følgende dage, imod at arbejdet kom i gang igen. Beslutningen blev sanktioneret af

fagforeningslederne og af byrådet, og strejkens afslutning proklameret over radioen og på løbesedler samme dag. Men den menige arbejder var ikke taget i ed og følte sig bedraget, og på hans modstand brød aftalen sammen lørdag morgen.

Således blev lørdag den 21. august for begge parter en besindelses dag.

Kommunisterne så sig nødsaget til at skifte taktik og greb nu åbent ind i konflikten med nedsættelse af et strejkeudvalg til at føre den fortsatte kamp, mens forhandlerne på deres side hentede ny forstærkning i København og påbegyndte en systematisk bearbejdelse af klubberne med henblik på et nyt forlig. Samtidig afholdt utilfredse arbejdere et protestmøde på Stadion, der fulgtes op søndag af et nyt massemøde som udtryk for borgernes trang til et nationalt fællesskab, der lå på et højere niveau end opløbene og demonstrationerne i gaderne. Men direkte politisk betydning fik stadionmøderne ikke. Dertil var de for kaotiske og uorganiserede. DKP havde ikke kontrol med dem, og de ledende socialdemokrater ønskede ikke at stille til stovvask uden for det kontrollérbare forums rammer.

På den anden side virkede begivenhederne om lørdagen som en stærk advarsel mod at isolere sig for kraftigt, og da arbejderførerne for anden gang lagde ud med et forhandlingsresultat, mandag den 23. august, havde de derfor indkaldt Fællesorganisationens repræsentantskab, en forsamling på omkring 500 mand, der var så bred i sin sammensætning, at kommunisterne ikke kunne andet end bøje sig for afstemningens resultat. Dette blev efter en hed debat en sikker sejr for de moderate, hvorefter den kommunistiske byledelse afblæste strejken gennem strejkeudvalget — det blev dets eneste politiske handling — og konfirmerede beslutningen på et stort smedemøde mandag aften, på strejkens sjette dag. Samtidig havde også Arbejdsgiverforeningens næstformand, Hans L. Larsen, fået tøjlet de mange virksomhedsledere, der havde gjort fælles sag med deres arbejdere, og tirsdag den 24. august begyndte arbejdet igen.

Det er på denne baggrund, at strejkerne i Middelfart og Nyborg skal ses. De var de første kystbyer, der blev revet med af begivenhederne i Odense, og de eneste, der sluttede op inden søndag den 22. august. For først den 23. kom Fåborg, Bogense og Kerteminde med, og den 24. Svendborg og Assens på samme tidspunkt som strejkebevægelsen sprang over bælteerne og nåede Fredericia og Korsør. Det er klart, at strejkerne i Middelfart og Nyborg ikke væltede regeringen i København, og at byerne til trods for deres centrale beliggenhed ved bæltovergangene ikke nåede at blive til et virkeligt problem i hovedkvarteret eller på Dagmarhus, hvor interessen fra søndag samlede sig helt om oprøret i Aalborg. Trods alt varede de to strejker kun to dage i alt. Men deres politiske betydning blev denne, at de blev symptomatiske for oprørets ekspansionskraft på et tidspunkt, hvor forhandlingsrunden i Odense endnu ikke havde fået karakter af en pyrrhussejr, og der endnu var håb om at slå protestbevægelsen ned. Dermed blev begivenhederne i Middelfart og

Nyborg helt anderledes integreret i Odensekonflikten, end tilfældet var med de efterfølgende kystbystrejker, der kun blev efterklange. Derfor fik de også et bredere perspektiv, hvilket er dét, der gør en komparation meningsfuld og er hovedårsagen til, at hyerne her er behandlet under ét.

Samtidig interesserer kriseforløbet som en bestanddel af oprøret på landsplan, der i sagens natur kun kan efterforskes lokalt. Naturligvis kan det diskuteres, hvor kraftige paralleller, der tør drages mellem revolterne i storbyer som Odense, Aalborg og Århus og småstæder som Middelfart og Nyborg, men denne *case study* vil vise, at hovedtendenserne i konflikt-mønstrene var ens, selv om krisens omfang og intensitet varierede: Det var arbejderne, der bar demonstrationerne frem med et større eller mindre følgeskab af byens borgere, og det skete i en konfrontation med øvrigheden, kommunalpolitikere og organisationerne, der søgte at bremse fremstødet, fordi det ikke blot var en trussel imod ro-og-orden politikken, men også var et angreb på deres egen status og positioner.

Da general v. Hanneken under augustkrisen stod bøjet over Danmarkskortet i hovedkvarteret på Nyboder og så strejkerne og urolighederne bryde frem fra Esbjerg i vest over Kolding — Fredericia — Middelfart — Odense — Nyborg — Korsør i øst, var han overbevist om, at der forelå et storstilet forsøg fra modstandsbevægelsens side på at ødelægge den øst-vestgående forbindelseslinje². Men her overvurderede han strejkebevægelsens organisatoriske formåen og det rationelle i dens forløb og spredning. Langt snarere var der tale om, at jernbanelinjerne muliggjorde en tæt og hurtig kommunikation, som beredte jordbunden for handling, så snart det afgørende incitament traf ind. Det gjaldt så åbenbart Middelfart, der på trods af sin beliggenhed fjernest fra Odense dog var den anden kystby, der gik i strejke, og det gjaldt naturligvis i allerhøjeste grad for Nyborg, som kun skiltes fra begivenhederne af en halv times togekørsel, og som gennem hverdagens gøremål og familie- og venskabsforbindelser havde utallige berøringsflader med Odense.

At generalstrejken i Odense var uhyre farlig, fordi den i den letbevægelige auguststemning kunne inspirere til lignende aktioner andetsteds, stod fra begyndelsen myndighederne klart, og krisen var da heller ikke en halv dag gammel, før urolighederne — som det skulle vise sig oftest strejkernes forløbere — bredte sig ud over Fyn.

Det begyndte i landdistrikterne omkring Odense med rudeknusningerne i Stige og Agedrup den 18. august og fortsatte de følgende aftener i Dalum, Næsby, Birkum, Lumby, Lindved, Tarup og Elmelunde, hvor en gartner fik 104 frugttræer hugget om³. Det var også galt i Ringe, Jullerup og Tommerup, hvor der endog blev strejket et par dage fra den 21. august. Generalstrejken i Odense »gav stof til megen snak i Otterup, og de vildeste rygter begyndte at løbe«, fortalte en bonde, som den 20. august fik sin gård

brændt af. »Således forløb det, at der fandtes en »sort liste« over beboerne i Otterup, der skulle have en omgang i lighed med det, der havde fundet sted i Odense, og det blev sagt, at den brandlidte bl. a. var med på listen. Det forløb, at unge mennesker fra Odense var på vej udefter, at de havde været i Stige og Lumby og nu ventedes til Otterup, og alt dette satte gang i snakken, således at de fleste i Otterup i de dage faktisk gik og ventede på, at der skulle ske et eller andet. Ikke mindst byens unge mennesker snakkede.« Om et overfald på Seden Lærningehjem hedder det tilsvarende, at »drene i den tid var meget ophidsede og absolut ikke tålte provokation af nogen art.»

Naturligvis var det i en storpolitisk sammenhæng helt uden vægt, at en samling arbejdsdrengene og læringe inspirerede af bataljerne i Odense fandt sammen i tusmørket på landevejen og gav deres fyraften indhold ved at smadre ruderne hos et par lokale nazister. Men det siger lidt om den personlige kommunikations og den geografiske faktors betydning i udbredelsen af oprøret på landsplan. Det var da også cyklende, fouragerende odenseanere, der som de første allerede onsdag eftermiddag i videre omfang bragte nyheden om generalstrejken og tyskernes skyderi til Nyborg og dermed beredte stemningen for arbejdsnedlæggelsen den 20. august⁴.

Besættelseshverdagen ved bæltene.

Middelfart og Nyborg var købstæder af omtrent samme størrelse og med samme politiske struktur. Men lillebæltsbyen dominerede m.h.t. maskinkraft og antallet af arbejdere takket være Kabelfabrikkens ca. 700 og Støberiets ca. 100 mand. I Nyborg var det statsfængslet, havnen og DSB, der tegnede billedet, og byen rummede kun én større industrivirksomhed, nemlig Hans L. Larsens Jærnstøberi, med omkring 150 ansatte. Virksomheden havde ikke kendt til strejker i de sidste mange år, og det samme gjaldt i øvrigt også jernindustrien i Middelfart⁵.

Tilsvarende havde heller ikke besættelsen sat sig de dybe spor⁶. Efter Jyllands rømning i november 1942 åbnede Nyborg sine porte for 3. regiment, der sammen med marinesoldaterne fra Slipshavnen tilførte atmosfæren en egen militant patriotisme. Til gengæld var den tyske garnison lille. I Middelfart var forholdene omvendt, for her var der ingen danske soldater, men derimod store tyske forlægninger på hoteller både inden for og uden for byen. Det skabte mange kollaboratører, som fik deres sag for under augusturolighederne, men det synes i øvrigt ikke at have præget livet mellem danske og tyske nærværdigt. I hvert fald var episoderne få og ubetydelige⁷. I april 1943 kom Nyborg i oprør over et kæmpeslagsmål på »Turisthotellet« mellem danske og tyske soldater, en sag, der nåede helt op på generalsplanet⁸, men i øvrigt er sikkerhedspoliets journaler også her overvejende præget af havnebyens småbataljer omkring piger og druk⁹.

I forårsmånederne oplevede nyborgenserne tre primitive brandforsøg mod

tyske automobiler og et mislykket attentat imod en kanonstilling på havnen¹⁰; men den virksomste sabotage var den, der foregik i det skjulte med påfyldning af sukker i jernbanevognenes smørekasser og Værnemagtens bilmotorer¹¹; den lod sig imidlertid af gode grunde ikke popularisere. Så sent som i juli sluttedes en kontakt fra medlemmer af terrænsportsforeningen til faldskærmsagenten i Odense, Peter Carlsen, men den var endnu i august uden praktisk betydning¹². Ligeledes til Middelfart havde S.O.E. en spinkel forbindelse, men også her uden synlig effekt¹³. Den organiserede modstand var i det hele taget ringe trods byens militærstrategisk vigtige placering ved Lillebæltsbroen, og om nogen sabotage ud over en enkelt kabeloverklipping taler politiets journaler ikke. Derimod var Frit Danmark-gruppen velorganiseret og administrerede hovedbladets trykkeri for Fyn og Sønderjylland — hvor kammeraterne i Nyborg var slet og ret distribueringscentral fra Odense¹⁴.

Derimod spillede kommunister ingen større rolle og havde svært ved at gøre sig gældende blandt de socialdemokratiske arbejdere på Kæbelfabrikken¹⁵. Anderledes i Nyborg, hvor afdelingen var den næststørste på Fyn og af distriktslederen Holger Vivike anslået til ca. 15 mand efter frafaldet og udrensningerne i 1941¹⁶. Det var kommunisterne, der stod bag forårets sabotagehandlinger, og de udfoldede også en stærk politisk agitation¹⁷. Ved kommunevalget i maj 1943 fik en arbejdsmandsliste således to mandater i byrådet.

Strejken i Nyborg.

De to første augustugers almindelige stemningsopladning på Fyn havde også givet sig udslag i Nyborg¹⁸ — hvorimod den ikke er registreret i Middelfart — men det var først den odenseanske generalstrejke, som satte begivenhederne i skred.

Allerede om formiddagen den 18. august indfandt den tyske kommandant, major Mohr, sig hos politimester Harhorn og adviserede ham om, hvad befolkningen havde at vente, såfremt politiet ikke magtede at opretholde ro og orden¹⁹; men truslen om tysk ordenshåndhævelse kunne ikke forhindre 3. regiments menige og de danske marinesoldater i at møde mandsstærke op i gaderne samme aften for at give tyskerne en omgang klø. Større held havde de nu ikke med sig, for »først efter en lang og ihærdig søgen fandt vi tre tyskere« — som det hedder i en senere beretning²⁰ — og inden noget alvorligere var hændt, lagde et par officerer sig imellem og beordrede soldaterne hjem; også marinerne blev pebet tilbage til bådene²¹. Men det betød kun, at urocentret nu blev forlagt til havnen, hvor mængden demonstrerede foran de danske krigsskibe og råbte hurra for soldaterne. Politiet måtte ty til kniplerne, og folk blev drevet op i byen igen, hvor en enkelt nazist fik slået ruden ind. Opløbene kastede også med sten efter de tyske soldater, og en officer blev ramt i maven, hvilket foranledigede

pladskommandanten til over for politimesteren at erklære, at stenkast for fremtiden ville blive besvaret med skarpt.

Dette meddeltes befolkningen i en politibekendtgørelse næste dag, den 19. august²².

Efter krav fra general v. Hanneken blev de danske soldater holdt inde på kasernen næste aften²³, uden at dette dog forhindrede nye uroligheder, hvor unge mennesker turnerede i gaderne og knuste ruder hos fire nazistiske handlende²⁴. Betjentene var nervøse og slog efter manges mening unødvendigt hårdt ind på folk²⁵. Blandt de uheldige, der i aftenimerne fik kniplerne at smage, var også to tillidsmænd fra Jærnstøberiet, som havde fulgt i kølvandet på rudeknuseroptøget og nu pludselig så sig revet over ende af en politipatrulje. I protest besluttede de at få de andre tillidsmænd med på en arbejdsstandsning næste morgen²⁶, og kort efter arbejdets begyndelse fredag den 20. august gik støberiarbejderne hjem²⁷. De fulgtes i dagens løb af mange andre virksomheder, men strejken var ikke total, og butikkerne lukkede ikke²⁸.

Tør vi gå ud fra, at vi med isoleringen af de to tillidsmænds initiativ står over for det afgørende skub bag arbejdsnedlæggelserne om fredagen, ligger det klart, at strejkens udløsende kraft var politibrutaliteten, mens forholdet til tyskerne kom i anden række — ikke underligt, da man leder forgæves efter tyske provokationer aftenene i forvejen²⁹.

Direktøren for Jærnstøberiet fastslog da også i en indberetning til København, at årsagen måtte søges dels i politiets optræden, dels i sympati med de strejkende i Odense³⁰.

Derfor var ro og orden også vigtigste punkt på det udvidede byrådsmøde, som indkaldtes om eftermiddagen den 20. august for at søge at nå frem til en afblæsning af strejken³¹. Der var kold luft omkring politimesteren, og han måtte tage imod drøje hug fra arbejderside³². Formanden for Fællesorganisationen, O. D. Johansen, forelagde et opråb, der henstillede til borgerne om at genoptage arbejdet lørdag morgen mod at politiet til gengæld »optræder humant, roligt og værdigt over for byens befolkning». Først som andet punkt fulgte et krav om, at de tyske patruljer blev fjernet fra gaderne, og at vagtposterne indskrænkedes til det normale; og der sluttedes med en passus om, at man beklager de »enkelte betjentes optræden under de sidste afteners begivenheder». Harhorn var naturligvis meget brøstholden over denne offentligt proklamerede næse og søgte at klare sagen med en undskyldning, men han kom i strid modvind, og formanden for arbejdsmændene bed ham af med en bemærkning om, at man ikke var indstillet på forhandling; det drejede sig om et ultimatum! Den konservative viceborgmester, der i den socialdemokratiske borgmesters fravær ledede mødet, var ikke enig: Når politimesteren gav en undskyldning, kunne han ikke se nytten af at sætte politiet i gabestokken. Det havde vanskeligheder nok i forvejen, og det, der var sket på gaderne, var de rene bølleoptyger —

»og så må der vanke klø!«³³ O. D. Johansen tog afstand: Det, der var hændt, var ikke bøllestreger, for »vi optræder som gode danske mænd, [og] vi finder os ikke i overgreb fra anden side«. Alligevel gik han med til at moderere opråbet. Det kom til at lyde:

»Forretningsudvalget for De samvirkende Fagforeninger i Nyborg og repræsentanter for interesserede organisationer har på et møde i eftermiddag vedtaget at henstille at ro og orden opretholdes i Nyborg, at det nedlagte arbejde genoptages i morgen lørdag fra normal arbejdstids begyndelse på betingelse af, at politiet optræder human, roligt og værdigt over for byens befolkning, og at uheldige episoder ikke gentages, samt at de tyske patruljer skal fjernes fra gaderne, og at de tyske vagtposter indskrænkes til de oprindelige steder.«

Med denne hurdle overvundet, resterede der kun at få pladskommandantens godkendelse, og efter en lang og træls diskussion om det rimelige i, at de strejkende arbejdere blev repræsenteret i forhandlingsudvalget, drog Harhorn, viceborgmesteren og O. D. Johansen til kasernen.

Allerede om formiddagen havde politimesteren haft en samtale med major Mohr, der tog situationen meget roligt, men erklærede, at han nu så sig nødsaget til at opstille vagtposter på de særligt truede steder. Senere fik han imidlertid til stor lettelse for de danske myndigheder kontraordre fra København, og nu erklærede han over for forhandlingsdelegationen, at hans direktiver lød på kun at skride ind i yderste nødstilfælde og i øvrigt overlade ordenstjenesten til politiet³⁴. Opråbet godkendte han blankt. Men forliget overlevede ikke den 20. august.

Om aftenen oplevede Nyborg igen rudeknusninger og en veritabel storm på politistationen. Som følge heraf lod kommandanten politimesteren vide, at såfremt roen ikke var genoprettet i løbet af en time, anså han forudsætningerne for aftalen for bortfaldet, og da der senere blev demonstreret foran Værnemagtens kvartér, blev den tyske vagt råbt i gevær, og soldaterne kom igen på gaden³⁵.

Lørdag morgen den 21. august var arbejderne atter mødt på støberiet, men da der forelå meddelelse om, at de odenseanske kammerater fortsatte strejken trods fredagens opråb, var der betydelig usikkerhed især blandt arbejdsmændene og formerne³⁶. En afstemning gav dog et lille flertal for at påbegynde arbejdet.

I mellemtiden udspillede der sig en lille episode på torvet, hvor en tysker med pistol tiltvang sig et parti æbler, som den handlende hævdede allerede var solgt³⁷. Det kan ikke i dag afgøres, om hændelsen kun var et godt argument i de strejkendes agitation, således som det er set med lignende sammenstød i Esbjerg og Odense, eller om »Æblerovet« virkelig bør placeres som den egentlige udløser af lørdagens begivenheder. Men i hvert fald

ophidsede episoden gemytterne voldsomt. At tyskerne, der til daglig kunne købe lige så meget og lige så dyrt, de ville, for danske penge, nu var gået over til åbent røveri, mens arbejderne måtte slide og slæbe for det daglige brød, følte simpelt hen for groft! I hvert fald gik arbejdsmændene, der var forbitrede over, at Fællesorganisationen havde afblæst strejken, og ønskede den fortsat, nu i aktion³⁸.

Oprørsbevægelsens centrum var denne dag havnen, hvorfra parolerne blev håret ud over byen og også rev Jærnstøberiet med. Butikkerne lukkede mere eller mindre frivilligt, og de torvehandlende fik besked på at pakke sammen og forløje sig ud af byen; banker og sparekasser samt de offentlige kontorer fulgte trop. Generalstrejken var en kendsgerning³⁹.

Begivenhederne om lørdagen ændrede situationsbilledet i Nyborg radikalt.

Fredagsstrejken var blevet iværksat af de socialdemokratiske tillidsmænd, og den var blevet ført til sejr af Fællesorganisationens forretningsudvalg. Men generalstrejken om lørdagen var den menige arbejders værk og udtryk for den stigende mistillid til de faglige lederes evne og vilje til at fortsætte kampen. Som i Odense var kløften mellem arbejderne og deres førere nu åbenbar, og i løbet af formiddagen den 21. august valgte en stor forsamling på havnen væsentligst bestående af arbejdsmænd et strejkeudvalg på tre medlemmer, hvoraf den ene var organiseret kommunist og placeret i partiets indercirkel; alle var de tilknyttet Dansk Arbejdsmandsforbund. De havde forsøgt at få bestyrelsen til at lede strejken, men den havde sagt fra, og nu tog man selv affære⁴⁰.

Fællesorganisationens modtræk var indkaldelse af et tillidsmandsmøde på Christianslund Badehotel næste dag, søndag⁴¹.

Tremandsudvalgets første handling var at sætte sig i forbindelse med 3. regiments chef, oberst Wøhlk, for at han skulle sætte sin autoritet som dansk militær bag arbejdernes protest. Det var ingen heldig taktik, for obersten var af naturen ingen oprører og kunne naturligvis i kraft af sin stilling ikke gå ud over mæglerens rolle. Men arbejderne betragtede åbenbart garnisonen som den eneste modvægt, der i den givne situation kunne stilles på benene over for Værnemagten, nu da byens råd og politiet og også fagforeningerne havde svigtet⁴². Wøhlk satte sig straks i forbindelse med politimesteren, og sammen med et af strejkeudvalgets medlemmer havde de tre nu en timelang samtale med den tyske næstkommanderende, der erklærede sig villig til at holde sine folk kaserneret indtil den 24. august og indskrænke patruljeringen til et minimum⁴³.

Om aftenen arrangerede udvalget et møde i Birkehovedskolens gård, hvor omkring 800 mennesker var kommet til stede. Både Harhorn og Wøhlk holdt taler og manede til ro og besindighed, og det ser ud til, at de moderate i det store og hele dominerede forsamlingen⁴⁴. Om nogen odenseansk »stadionstemning« var der bestemt ikke tale.

En time efter mødets afslutning brød Værnemagten sine løfter, men

måske med større grund end politiet ville være ved eller havde klarhed over. De tyske patruljer dukkede atter op i gaderne, og der blev forøvet overfald på civile⁴⁵. Det var det første alvorlige tyske fremstød under hele krisen, og det skabte stor ophidselse i byen. Årsagen lå sandsynligvis i kommandantens fravær, for den næstkommanderende tog ifølge Mohr »ret hårdt på det« og var nervøs og ubehersket⁴⁶. Tilbage i kvarteret lovede majoren søndag formiddag at ville stå ved den trufne aftale — dog stadigvæk betinget af, at roen ikke blev brudt.

Søndag den 22. august kl. 10 afholdtes det annoncerede tillidsmandsmøde på badhotellet⁴⁷. Det er svært at lodde stemningen på grundlag af det barberede referat i Fællesorganisationens forhandlingsprotokol, men ifølge sekretæren gav mange »formanden medhold i de betragtninger, der var fremsat, og påviste, at det var uansvarlige folk, der rejste hele bevægelsen«. Den socialdemokratiske folketingsmand Svend Horn fastslog, at det igen var kommunisterne, der var på spil, og det blev stærkt kritiseret, at politimesteren og Wøhlk var gået i forhandling med tremandsudvalget. Mødet bemyndigede forretningsudvalget til at optage kontakt med Værnemagten via Harhorn og obersten⁴⁸, som blev belært om, at han havde at holde sig til organisationerne, og nu fandt det opportunt at skubbe strejkeudvalget til side. Derpå drog den nye forhandlingsdelegation med folketingsmanden i spidsen til pladskommandanten.

Igen lovede Mohr at inddrage patruljerne og indskrænke vagtposterne til det normale imod en dansk garanti for sikkerheden, og kl. 18 kunne forretningsudvalget publicere en løbeseddel, der — støttet af formændene for Arbejdsgiver- og Handelsstandsforeningen — opfordrede til at genoptage arbejdet mandag den 23. august⁴⁹.

Om aftenen var der hårklipninger af enkelte piger på åben gade⁵⁰.

Samtidig forsøgte strejkeudvalget med et sidste desperat træk at bryde sin isolation og erklærede over for politiet, at såfremt myndighederne ville holde Fællesorganisationerne udenfor, skulle udvalget nok sørge for ro og orden⁵¹. Men de tre mand var nu helt agterudsejlet, og mandag morgen begyndte arbejdet overalt igen. Alligevel var der i den elfte time stærk aktivitet for at stikke organisationerne en kæp i hjulet. Det hedder således i en samtidig rapport fra Jærnstøberiets direktør: »Kommunisterne arbejder på at få strejken til at fortsætte, bl. a. går de rundt ved butikkerne og kræver dem lukket inden kl. 10. Politimesteren meddeler, at han har 25 mand parat til at slå urostifterne ned.«⁵² Men kl. 13.30 gik også Jærnstøberiet i gang, og samtidig åbnede de sidste butikker på havnen.

Dermed var generalstrejken slut.

Den fik den 24. august en sidste hilsen i »Nyborg Socialdemokrat»: »En stemning . . . kan vokse hurtigt, og inden man ser sig om, har den taget magten fra al omtanke og fornuft. Man er bare med i stemningen, lader sig føre af den som i en bølge, forstumlet af bruset, viljeløs. Her er den store

fare. Vi danske er til daglig rolige mennesker, der vel kan begejstres eller oprøres, men omtanken sætter sine grænser, vi ønsker at lade den nøgterne forstand være med. Er man først slugt af stemningsbølgen, forsvinder endog ønsket om at ræsonnere. Det er bydende nødvendigt at sige dette og forstå dette nu.»

Endnu om aftenen forefaldt en enkelt episode, og den 25. endnu én. Men krisen havde opbrugt sin kraft⁵³.

Strejken i Middelfart.

Et karakteristisk træk ved strejken i Middelfart er den vildskab, der introducerede den — uden at vi i øvrigt af politimaterialet kan se, at der har været tale om en egentlig opvarmningsperiode forud.

De første arbejdsnedlæggelser begyndte fredag den 20. august, da to autoværksteder med reparationer for Værnemagten gik i sympatistrejke og forsøgte at få Kabelfabrikken og Jærnstøberiet med ud. Ingen blandt den halve snes initiativtagere synes at have været kommunister eller at have haft egentlige partikontakter⁵⁴. Aktionen strandede imidlertid på tillidsmændenes modstand, og dagen forløb nogenlunde normalt omend ikke roligere, end at kommandanten sendte bevæbnede patruljer på gaden⁵⁵.

Om aftenen brød store optøjer ud i byen med rudeknusninger 8 forskellige steder og klipninger og raseringer af fire lejligheder⁵⁶. Stemningen var betydeligt hedere end i Nyborg, og da en mængde på 20—30 unge kastede sten imod Heeres-Kraft-Parks kontorer i Østergade, affyrede en af soldaterne et skud og ramte en 19-årig arbejdsdreng fra Kabelfabrikken dødeligt i underlivet⁵⁷.

Lørdag morgen den 21. august forlod såvel Kabelfabrikkens som Støberiets arbejdere virksomhederne i protest, og de trak hurtigt hele byen med ud i generalstrejke⁵⁸. Dog berørtes postgangen ikke⁵⁹. Butikslukningen blev organiseret af den kommunistiske byleder Skræppenborg Nielsen, der ved 9.30-tiden tilfældigt blev sat ind i situationen af en samling støberiarbejdere på torvet. Lukningen foregik i det store og hele uden mukken⁶⁰.

Et særkende ved Middelfartstrejken var de faglige ledes magtposition i byen. Uanfægtet af byråd og erhvervsorganisationer kunne de krisen igennem hævde synspunktet, at strejken var et arbejderanliggende, som ikke vedkom de »borgerlige«, og i forholdet til kommunisterne og den øvrige arbejderopposition forstod de med stor dygtighed at opretholde deres forhandlingsmonopol. Modsat Nyborg dukkede der intet konkurrerende strejkeudvalg op; tværtimod tog Fællesorganisationens forretningsudvalg fra første øjeblik tæten og forhandlede sig i løbet af lørdag eftermiddag gennem politimesteren til rette med Værnemagten, der gav tilsagn om, at såvel de udsatte vagtposter som de væbnede patruljer ville blive inddraget og ordenshåndhævelsen overladt til det danske politi⁶¹. Resultatet kunne endnu

samme aften kl. 19.30 udsendes som flyveblad tillige med en opfordring til at gå i arbejde igen mandag den 23. august om morgenen⁶².

Begivenhedsforløbet om lørdagen i Nyborg havde vist, at et tilfredsstillende forhandlingsresultat ikke nødvendigvis var i stand til at bryde strejkebevægelsen, såfremt stemningsniveauet var tilstrækkeligt højt. De samme erfaringer skulle socialdemokraterne gøre i Middelfart, for heller ikke her fulgte man opfordringen til at slutte, og arbejdet blev ikke genoptaget mandag den 23.

En af årsagerne var de voldsomme optøjer i weekendens løb, som vi skal helt til Odense for at finde magen til. Deres baggrund var bl. a. meddelelsen om den livsfarligt sårede kabelarbejders død søndag morgen og arrestationen af en rudeknuser samme dag, hvilket var meget nær ved at føre til en storm på politistationen. Men ellers var det fortsat de lokale nazister og tyskerpiger, der holdt for; alene om lørdagen skal 15 kvinder være blevet klippet, og inden mandag blev der knust ruder mindst 14 forskellige steder i byen. Der var også sammenstød med tyske soldater, uden at disse var af alvorligere karakter; nogen anmeldelse foreligger i hvert fald ikke⁶³. Søndag aften udstedte politimesteren udgangsforbud efter kl. 21 for alle unge under 18 år⁶⁴, men nogen synlig virkning fik det ikke, og da arbejderne mødte på virksomhederne mandag morgen, var der stærke kræfter i gang for at fortsætte strejken. Støberiarbejderne gik hjem allerede ved 7—8-tiden, Kabelfabrikken derimod noget senere, efter at det i første omgang var lykkedes tillidsmændene at slå uroen ned⁶⁵.

Et afgørende moment blev her kravet om et arbejdermøde på Stadion, som aktivisterne havde formuleret i morgentimerne, og som nu slog igennem overalt i byen. Stadionmødet afholdtes kl. 10.30. Det var utvivlsomt inspireret af søndagsmødet i Odense, men hvad det i øvrigt skulle bruges til — bortset fra at det havde demonstreret sin nytte under morgenens agitation og dermed forhalet arbejdets genoptagelse med én dag — har tilsyneladende ikke stået arrangørerne klart. I hvert fald afslørede de ingen evner til at organisere den fortsatte kamp. Da det derfor ifølge Fællesorganisationens sekretær »ikke så ud til, at mødets indkaldere ville sige noget«, vendte den socialdemokratiske borgmester, Chr. Hansen, og Fællesorganisationens formand hurtigt mødet til et instrument for deres egen politik, og forsamlingen vedtog med stort flertal at genoptage arbejdet næste dag⁶⁶. Morgentimernes nederlag var således forbavsende hurtigt blevet vendt til en sejr.

Resultatet blev sammen med en stadfæstelse af forliget med Værnemagten ved 12-tiden indtelefoneret af Middelfartpolitiet til stationen i Odense. — Det kunne gøre et godt indtryk på de arbejdsuvillige dér⁶⁷.

Sammenfatning og komparation.

Arbejdsnedlæggelserne i bælthbyerne var betinget af situationen og

stemningen i Odense. Det var den, der bragte Nyborggarnisonen på gaden onsdag aften, det var den, der gødede jordbunden for begivenhederne fredag morgen, selv om den direkte anledning var en anden, og det var den, man tog bestik af lørdag morgen, da det var uklart, hvorvidt strejken burde fortsætte. Det var også den, der åbnede for arbejdsstandsningerne i Middelfart om fredagen, og som de strejkende igen tog pejling af mandag morgen, da de forsøgte — og i Middelfart med held — at fortsætte kampen i solidaritet med kammeraterne i Odense. Men det er også karakteristisk for Middelfart og Nyborg, at kommunikationen med Odense ikke var ensidig. Således gjorde det et stort indtryk i Odense, at man i hvert fald på papiret havde tvunget tyskerne væk fra gaderne i Nyborg, og det hed sig direkte på et af borgmestermøderne om søndagen: at Nyborg havde vist vejen. Det var det konservative byrådsmedlem Erik Scheibel, der kunne bringe nyheden fra sin gamle officerskammerat, Wøhlk, og Hans L. Larsen, der også mente sig vel informeret lokalt og angreb Scheibel, måtte senere give ham ret⁶⁸. Tilsvarende lød tonerne fra kommunisternes illegale »Trods Alt«, der kommenterede lørdagens begivenheder med en bemærkning om, at dette »måtte være en manende appel til os om at føre vor kamp til sejr«. Også strejken i Middelfart smittede af på stemningen i Odense, hvor en anden af de oppositionelle, redaktør Quist fra »Fyns Tidende«, lørdag aften den 21. sendte forhandlingsresultatet til borgmesteren med en udtalelse om, at »man i Middelfart er inde på det helt rigtige«⁶⁹. Eksemplerne turde være legio.

Konfliktmønstrene i Odense og Nyborg og Middelfart har naturligvis mange lighedspunkter: opvarmningen gennem slagsmål i gaderne — for de to byers vedkommende med deltagelse af danske soldater — og den deraf følgende modsætning til politiet; ungdommens fremtrædende rolle i urobilledet⁷⁰; strejkens tyngdepunkt i arbejderklassen og dens i øvrigt brede tilslutning fra alle erhvervsgrupper; modsætningen mellem den menige arbejder og hans fagforeningsledelse udkrystalliseret i strejkeudvalgene i Odense og Nyborg, og byens myndigheder som strejkefrontens modstandere og bekæmpere. I stadionmøderne og i forsamlingerne på havnen og i Birkehovedskolens gård finder vi det samme behov som i Odense for en kollektiv national tilkendegivelse ud over demonstrationerne i gaderne; vi ser de samme krav fremsat over for tyskerne, og vi ser de samme vanskeligheder med at få dem realiseret.

Men inden for disse grundlæggende rammer er der også betydelige forskelle. Især springer det naturligvis i øjnene, at vi med Nyborg og Middelfart har at gøre med små provinsbyer på under ti tusind sjæle, hvor problemerne måske ikke så mindre ud, men hvor stemningsbølgens gennemslagskraft var ringere og positionerne knapt så markerede som i storstaden Odense. Men også mellem Nyborg og Middelfart var der en klar forskel i feberkurven. Således varede bystrejken i Middelfart én dag længere, og den blev gennemført i en langt hidsigere og mere lidenskabelig

atmosfære, velsagtens fordi den afgørende provokation var større og virkede med en forlænget effekt, og fordi de tyske soldater var flere. Derfor blev også kollaboratorerne flere og opgøret imod dem til et af de voldsomste på Fyn.

Meget tyder på, at udspillet i Middelfarts gader helt har ligget på dansk side. Således finder vi i materialet kun ét eksempel på en tysk provokation⁷¹, hvilket harmonerer godt med kommandantens forhandlingsvilje og den hurtighed, hvormed han trak patruljerne og vagtposterne hjem⁷². Tilsvarende var også pladskommandanten i Nyborg en rolig og fornuftig mand, der forstod at styre sine folk. Mohr kunne nok rasle med sabelen, men det blev ved truslerne, og de eneste tyske overfald forekom, da han var væk. Værnemagten forholdt sig i det store og hele så korrekt, som man kan forvente af en okkupationsmagt under en politisk krise. De brud på aftalen, der fandt sted, kunne kommandanten med god grund motivere i politiets svigten, og bortset fra episoderne lørdag aften ses de ikke i noget tilfælde at have givet anledning til forulempelser eller skud. Heller ikke fra København satte man sagen på spidsen og forbød om fredagen Mohr at sætte vagtposter ud. Ordensudøvelsen var det danske politis, og kun i yderste nødstilfælde skulle Værnemagten gribe ind. Således lagde ingen tysk prestigehægen sig hindrende i vejen for et forlig, således som det havde været tilfældet i Odense. Dét, det gjaldt om, var først og fremmest at få tingene i lave igen.

Dog skal det fremhæves, at denne moderation ikke kunne forhindre, at en tysk soldat på gaden i sig selv var en provokation og et løftebrud, uanset om episoderne ikke udgik fra ham. For stemningen blandt folk var ikke til kølig observation og gav kun ringe råderum for nuancer.

Alligevel er det åbenbart, at det var sværere at opbygge en stemning imod Værnemagten i Nyborg end i Odense, og man forstår da, med hvilken begejstring aktivisterne har grebet torveepisoden lørdag morgen! Hvilket igen fremkalder det spørgsmål, om »Æblerovet« var mere end en tilfældighed, nemlig om der var tale om en organiseret provokation? Eller i et bredere perspektiv: indicerer urolighederne i Nyborg fredag og i Middelfart søndag med deres klare politiske funktion et organisatorisk sammenfald, evt. en snævrere samvirken mellem spydspidserne på gaderne og dem på arbejdspladserne?

Desværre tillader materialet ingen slutninger herom. For nok ved vi fra arrestationslisterne, at rudeknuserne og klipperne overvejende var arbejderungdom, men deres bagmænd, om de havde nogle, afslører sig ikke⁷³. Måske tør man kun med erfaringerne fra andre byer advare imod at lægge en alt for langsigtet plan ind i opløbenes mekanismer og forløb.

De lavere temperaturer i Nyborg og Middelfart sammenlignet med Odense betød også, at behovet for solidaritet blandt de strejkende ikke følte så livsnødvendigt. Bevægelsen forløb trægere i bælthbyerne, og forretningerne lukkede — synes det — med mindre entusiasme og under et

større pres, end tilfældet havde været i Odense. I det hele taget ser det ud til, at den borgerlige sektor gjorde sig langt svagere gældende; man gled passivt med. Derfor var standpunkterne heller ikke så hvasse; man kendte hinanden for godt og kunne tage smidigere på tingene. Typisk er det således, at mens arbejderførerne i Odense kritiserede politiet for ikke at gå hårdt nok til uromagerne, lød kritikken i Nyborg, at politiet var for brutalt.

Men naturligvis spillede det også her en rolle, at næstformanden i Arbejdernes Fællesorganisation og formanden for arbejdsmændene var »rød« socialdemokrat og i det skjulte sympatiserede med de strejkende⁷⁴. Gennem ham var kommunikationen med havnearbejderne, strejkens kadrer, intim, og forhandlerne løb ikke den risiko for at isolere sig, som tilfældet havde været med strejkeudvalget i Odense. Og alligevel betød det ikke, at kampen mellem fagforeningslederne og udvalget blev mindre indædt. Tværtimod syntes faren i Nyborg umiddelbart større, fordi forretningsudvalgets faktiske magtstilling i byen var mindre end i Odense. Det gjaldt over for byrådet, hvor man først efter lang debat opnåede at blive repræsenteret i den delegation, som om fredagen drog til Mohr, og det gjaldt over for arbejderoppositionen, hvor det lykkedes de tre mand at fortrænge Fællesorganisationen fra forhandlingsbordet og blive parthavere i den vigtige aftale med tyskerne lørdag eftermiddag — et spil, der naturligvis var betinget af, at politimesteren og garnisonskommandanten ikke følte sig bundet af at gå kommandovejen. Enestående i den fynske strejkebevægelses historie blev Wøhlks indkobling i forhandlingsmekanismen, et lige så klart udtryk for mistilliden til politiet som for den respekt, der omgav de danske soldater.

Heroverfor gav den interne spænding i Middelfart sig et mindre stærkt udtryk p.g.a. fagforeningsledernes og Socialdemokratiets stærke stilling. Således kunne den socialdemokratiske borgmester benytte et ordinært indkaldt byrådsmøde til at opfordre borgerne til ro og resignation⁷⁵. Men hverken nu eller senere fandt han det i øvrigt opportunt at høre rådets mening. Konflikten var først og fremmest et arbejderanliggende, og Fællesorganisationen havde i så henseende det ubestridte forhandlingsmonopol, som hverken de lokale arbejdsgivere eller arbejderoppositionen formåede at anfægte. De strejkende kunne nok udnytte stemningen mandag morgen til at trumfe en fortsættelse af kampen igennem, men de formåede ikke at organisere dens videre forløb eller at opstille et brugbart politisk alternativ.

Om nogen selvstændig kommunistisk linje under de to strejker er det svært at tale, dertil var de for korte.

I Middelfart var de organiserede kommunister vel for få og for ubetydelige til at kunne gøre sig gældende, selv om enkelte af dem skimtes bag butikslukningen og bag stadionmødet. At kommunistiske arbejdere var blandt de ledende under lørdagens begivenheder i Nyborg, at de havde et fast greb om strejkeudvalget, og at de arbejdede for at tvinge sympatistrej-

ken igennem om mandagen, tegner ikke overraskende hovedlinjer her; men derudover ved vi ikke meget, og den indsats, der fra visse sider tillægges kommunisterne under urolighederne i gaderne, er vi ude af stand til at verificere⁷⁶. Også billedet af kontakterne til hovedledelsen i Odense tegner sig svagt, selv om reportagerne i »Trods Alt« må indicere, at der har været forbindelse. Men oplysningernes mangelfulde og misvisende karakter dementerer på det eftertrykkeligste, at denne skulle have været særlig intim⁷⁷.

Fra kommunistisk hold hedder det i dag i Odense, at man forsøgte at få oprøret til at brede sig bl. a. ved at sende kurérer med »Trods Alt« til både Middelfart og Nyborg⁷⁸. Men her vil man ikke kendes ved en sådan kontakt⁷⁹, og det hed direkte i Storebæltsbyen om en gammel kommunist, at »Edmund er s'gu aggressiv nok til at lave al den ballade, der skal laves her i Nyborg, uden direktiver fra Odense!« Man noterer sig, at lokalpatriotismen også trives inden for DKP, men at det formentlig for begge parter gælder, at udsagnene ikke indeholder egentlige erindringsreminiscenser, men alene spekulationer af i dag. Så er det mere oplysende for kommunikationsvanskelighederne, at da Fællesorganisationen om lørdagen forsøgte at mane de strejkende til ro under henvisning til, at arbejdet allerede var genoptaget i Odense, fandt det kommunistiske strejkeudvalgsmedlem ingen anden udvej end at springe på sin cykel for om muligt at få sagen bekræftet i Odense! Han husker scenen krystalklart, for missionen brød sammen efter et par kilometer p.g.a. punktering!⁸⁰

Der findes i dokumentmaterialet udsagn om udenbys infiltration både i Middelfart og Nyborg. Således rekvirerede Harhorn fredag aften assistance fra Odense, fordi en flok urostiftere skulle være på til byen, og lørdag morgen mente han at kunne konstatere, at der blandt de folk, der truede butikkerne til at lukke, var en del udenbys elementer⁸¹. Så sent som mandag den 23. august, da arbejdet atter var genoptaget, blev politiet i Odense kaldt ud på hovedvejen, fordi 50 mand, »formentlig kommunister«, skulle være på vej til Nyborg⁸². De 50 kom naturligvis aldrig, men det ser ud til, at fornemmelsen af, at der var fremmede i byen, har været almindeligt udbredt blandt borgerne⁸³. Og i hvert fald gav mystikken anledning til foranstaltninger i København⁸⁴. Formentlig har der dog været tale om rygter, således som det også må være tilfældet med en enkelt »James Bond-episode« i Middelfart⁸⁵. Men nogen klaring over spørgsmålet kan der ikke skabes, dertil ligger også faren for en *e silentio*-slutning for nær. Kun kan vi konstatere, at det ikke er nødvendigt at gå til provokatør-teorien for at lokalisere strejkens udbrud. Det kan fuldt ud forklares lokalt.

Og det var vel dét, man for sent indså på Christiansborg: at protestbevægelsen ikke kun var »lyssky og uansvarlige kræfter«, hvis mål var »helt modsat dansk arbejderbevægelse« (»Middelfart Venstreblad« den 27.

august), men at oprørets basis strakte sig langt ud over de revolutionæres rækker og helt ind i forhandlingspolitikernes kredse.

Kaster vi sluttelig et kort blik tilbage over kriserne i de to byer, forbløffes man over ensartetheden i deres forløb og struktur. Begge steder skyldtes den afgørende spændingstilvækst bystrejken i Odense, men i begge tilfælde var denne i sig selv ikke nok til at udløse konflikten, jfr. partialstrejken i Middelfart om fredagen. Hertil behøvedes en konkretisering af modsætningsforholdet i form af en lokal provokation, og denne blev i begge byer udløst af urolighederne i gaderne. Begge steder fik krisernes gennembrud således en klart voldelig karakter, med politiet og kollaboratorerne som syndebugke, formentlig som en art afledningsmanøvre over for den urørlige Værnemagt, og konflikten igennem blev volden protestens andet hovedtema. Tyskernes reaktionsmønster var i begge byer præget af moderation, og også danske myndigheder og organisationer optrådte med en smidighed, der kontrasterede stærkt imod taktikken i Odense. Stærkest viste den sociale kontrol sig i Middelfart, mens man i Nyborg stod svagere og måtte se sig underløbet fra både højre og venstre — uden at det er muligt at fastslå, hvorvidt denne, den mest markante, forskel på kriseforløbet i de to byer skyldtes øjeblikkelige forhold eller havde sin årsag i langt mere grundlæggende magtstrukturer. Men klart tegnede der sig både i Middelfart og Nyborg den tendens, der skulle få gyldighed på landsplan, nemlig at selv der, hvor lederne identificerede sig med strejkens program, var deres målsætning en helt anden end oppositionens. For den ville kampen, hvor de ville forhandlingen og forliget.

Fremstillingen er baseret på en større undersøgelse over forspillet til den 29. august 1943, som jeg har foretaget i min egenskab af medarbejder ved Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie, Niels Juelsgade 11, København K. Til Udgiverselskabets besættelsesforskning er der ydet bevillinger fra undervisningsministeriet, ministeriet for kulturelle anliggender og Carlsberg-fonden, og desuden er der ved kgl. resolution af 9. juni 1961 givet D.N.H.'s medarbejdere adgang til statens arkiver. Afhandlingen står i gæld til D.N.H. og til de nævnte myndigheder og institutioner samt til Københavns Universitet, som gennem et kandidatstipendium har muliggjort det fortsatte arbejde, efter den oprindelige bevillingsperiode var løbet ud.

Under materialeindsamlingen har jeg været på kortere ophold i Nyborg og Middelfart i februar, marts og juni 1965 for at gennemgå byens og organisationernes arkiver og for at samtale med augustdagens hovedaktører. For så vidt disse samtaler er benyttet direkte i afhandlingen, er de citeret i det følgende med navn + samt. Stillingsbetegnelserne er overalt de daværende. De samtaler eller øvrige henvendelser, der er foretaget med henblik på en almindelig orientering i lokaliteten, er ikke medtaget i kildelisten, men de har haft stor betydning som en indføring i byernes miljø. For den interesse og imødekommenhed, som man både fra privat og offentlig side har vist mig under feltarbejdet i byerne, takker jeg varmt. Uden denne støtte var afhandlingen aldrig kommet i stand.

A. Samtidigt, utrykt materiale:

Rigsarkivet, København

1. Arkivet for statsadvokaten for særlige anliggender (fork. A.S.).
2. Justitsministeriets arkiv, 3. eksp.ktr., j.nr. 1943-2430 (fork. JU).
3. Hærens arkiv. Der er benyttet akter fra 3. RGT, 6. og 20. BT; hertil den vigtige gruppe »Besættelsestiden III» med tillæg: »Urolighederne på Fyn mellem Værnemagten og de danske soldater» (fork. Hærens arkiv).
4. Den tyske Værnemagts arkiver. Særlig værdifuld er her efterretningsofficeren v. Heydebrecks notitskalender med de daglige telefonmeldinger fra kommandanterne i provinsen. Filmspole 11, optagelsesnummer 13720 ff. (Tysk arkivbetegnelse Bh. Dänemark 75007/85). (Fork. Heydebreck + optag.nr.)

Nyborg byrådsarkiv

J.nr. 859/20 (fork. byrådsarkivet).

Svendborg amtsarkiv

J.nr. 1943-F-22 (fork. Sv. amt).

Odense, Middelfart, Nyborg, Kerteminde og Bogense politimesterarkiver

Ordens- og kriminalpolitiets sager (fork. Orpo resp. Kripo O., M., N., K. eller B.). Akterne fra Kripo Odense er hentet i pk. »Situationsberetninger august 1943» og fra Orpo Odense i pk. »August 1943». Hertil Middelfart politikammers arkiv, straffesager.

Erhvervsarkivet, Århus

Arkivet for Sammenslutningen af Arbejdsgivere inden for Jern- og Metalindustrien i Danmark, j.nr. 88/1943 og 118/1943 (fork. Sammenslutningen).

Arkiver i privateje

1. Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation i Nyborg.
2. Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation i Middelfart.
3. Fabrikant Hans L. Larsens arkiv.

B. Samtidigt, trykt eller duplikeret materiale:

1. De lokale dagblade såsom »Nyborg Avis», »Nyborg Socialdemokrat», »Middelfart Venstre-blade», »Faaborg Socialdemokrat» og »Sydfyens Socialdemokrat».
2. Det illegale »Trods Alt» i Kgl. Biblioteks samlinger.
3. Ritzaus Bureaus »Hemmelige Informationstjeneste» til redaktionen, Rigsarkivet.

C. Interviews og korrespondancer:

Nyborg:

- Kornet J. Almar (samt. 18.1.65)
Sadelmager Helge Andersen (samt. 2.3.65)
Havnearbejder Edmund Berthelsen (samt. 18.2.65)
Arbejdsmand Georg Danielsen (19.5.65)
Tillidsmand F. Korneval Jensen (samt. 19.5.65)
Murerarbejdsmand Vilfred Jensen (samt. 17.2.65)
Formand for Arbejdsmandsforbundet Frederik Nielsen (samt. 19.5.65)
Bryggeriarbejder Alfred Lunde (samt. 24.2.65 og brev 31.3.67)

Direktor Oluf Pedersen (samt. 2.3.65)
Tillidsmand Aage Skov (samt. 2.3.65)
Kobmand Knud Wilde (samt. 23.2.65)

Middelfart:

Fællestillidsmand Axel Christensen (samt. 3.6.65)
Formand for D.A.F. Afd. A. Poul Andersen (samt. 8.3.65)
Borgmester Chr. Hansen (samt. 9.3.65)
Løjtnant Paul Jensen (beretn. til dr. phil. J. Hæstrup)
Sagfører Thøger Jensen (samt. 9.3.65)
Driftsleder Aage Jørgensen (samt. 10.3.65)
Automobilmekaniker Lillhauge (samt. 3.6.65)
Sygekassekasserer Johs. Skråppenborg Nielsen (samt. 18.5.65)

Odense:

Cigarmager Frode Jensen (samt. 21.5.65)
Mag. scient. Ib Nørlund (samt. 7.9.65)
Byrådsmedlem, dir. Erik Scheibel (samt. 9.5.64 og brev 20.10.66)
Matros Holger Vivike (samt. 4.5. og brev 18.5.65)

Sluttelig kan henvises til Generalrapporterne fra modstandsbevægelsen i Region IV i Fyns regions arkiv (Rigsarkivet) og Chr. Ahlgreen Petersens beretning i »Beretninger fra modstandskampen 1943-45«; publiceret 1965, men nedskrevet i 1945 (forkortet Ahlgreen Petersen).

Noter:

1. Augustoprøret har jeg behandlet i kronikform i »Politiken« 2. og 6.8.68. Hertil mit foredrag »Auguststrejkerne 1943« i Opinion og Opinionsbildung som historiska forskningsobjekt, Studier i historisk metod III, Stockholm 1968, og mine afhandlinger »Augustoprøret i Vendsyssel 1943« i Historie VIII, 1969, »Oprøret i Svendborg august 1943« i Fynske Årbøger 1969 og »Bogense, Assens, Fåborg og Kerteminde august 1943. Fire studier i det fynske oprørs historie« i Fynske Årbøger 1971. Om generalstrejken i Odense har jeg skrevet i »Fyens Stiftstidende« 25.8.68. Se også universitetslektor Aage Trommers kronikker i »Fyens Stiftstidende« 27. og 28.8.68 og hans afhandling »Folkestrejken i Esbjerg 1943« i Historie VII, 1966, samt hans »Modstandsarbejde i nærbillede«, 1973. For D.s.F.s stilling i okkupationspolitikken 1940-42 se endvidere Tove Lund i Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 1972.

2. Heydebreck 22.8. (13748).

3. Se generelt her og for det flg. indberetn. fra politim. i Odense Herred (A.S. 28-60). Hertil A.S. 28-63, 65, 67, og 69; A.S. 30-87, 110 og 111; Kripo Kerteminde j.nr. 458 og 457/43.

A.S. 24-135; Kripo Bogense 81 og 93/43. Strejken i Tommerup nævnes kort i »Fyens Venstreblad« 26.8., men herudover har jeg intet kendskab til dens omfang eller forløb.

For branden i Otterup se A.S. 30-115.

For episoden på Seden Lærtingehjem se A.S. 27-380.

4. Ahlgreen Petersen, p. 7.

5. Inden for jernindustrien ses der i hvert fald ikke at have været arbejdsstandsninger siden 1933 (Sammenslutningen 88/43)

6. For Nyborg under besættelsen se K. J. Jensen: Nyborg under besættelsen 1940-45 (1970).

7. Fra sept. 1940 til 1.8.43 findes der i A.S. kun indberetninger om 11 episoder.

8. A.S. 23-113; hertil skriv. af v. Hanneken af 17.4. og 30.4. (Hærens arkiv.)

9. I A.S. findes indberetninger om 22 sammenstød, hvoraf de 9 opstod i forbindelse med værtshusbesøg eller beruselse.
10. Sabotagehandlingerne fandt sted henholdsvis 17. og 23.3. og 16. og 18.4. Se A.S. 23-105, 108, 115 og 117. Hertil købmand Knud Wilde samt., bryggeriarbejder Alfred Lunde samt. og brev fra fru Petra Petersen af 31.3.67.
11. Alfred Lunde samt.
12. Generalrapport for modstandsstyrkerne i Nyborg, Fyns-regionens arkiv; hertil købmand Knud Wilde samt.
13. S.O.E.-agenten, løjtnanten Paul Jensen, opholdt sig i Middelfart i april 1943, da det var blevet for varmt for ham i Aalborg. Han instruerede herunder Frit Danmark-gruppen i sabotage. Se Paul Jensens beretn. (dr. phil. Jørgen Hæstrups beretninger i RA).
14. Sagfører Thøger Jensen samt. Se generelt adjunkt Hans Snitkers samling vedr. Frit Danmark på Fyn.
15. Gruppen bestod af 7 mand, men efter formandens oplysninger i dag kunne man ikke bygge på den alene. (Sygekassekasserer Skræppenborg Nielsen samt.)
16. Matros Holger Vivike samt. I april og maj 1940 blev der forøvet sabotage mod færgerne »Nyborg» og »Christian IX». Under efterforskningen, der vakte stor opstandelse og resulterede i afhøringer af mange hundrede mennesker, kom også DKP i Nyborg i søgelyset. Den daværende formand, købmand Lunde, erklærede da, at der var ca. 80 medlemmer i partiafdelingen (A.S. »Nyborgsagen»). I svar på rigspolitihelens kommunistforespørgsel af 14.3.40 fastslog stationen i Nyborg, at man ikke mærkede meget til kommunisterne, og at de ikke havde særlig stor tilslutning i byen (Rapport af 18.3. s.st.).
17. A.S. afspejler således en stærk aktivitet, hvad angår distribuering af illegale blade.
18. Der blev således knust ruder i byen 6. og 10.8. (Orpo Nyborg 366/43, 369/43 og 370/43), og der blev klippet telefonkabler over 15., 17. og 18.8. (Kripo Nyborg 1273/43, 1289/43 og 1310/43).
19. Se politimesterens redegørelse under byrådsmødet 20.8. (Byrådsarkivet).
20. Se Ahlgreen Petersen, p. 7.
21. Byrådsarkivet. Harhorns indberetning til A.S. af 10.9. (23-143) er sine steder ganske mangelfuld og upræcis: v. Heydebreck 19.8. (13731). Se også samtale med kornet J. Almar. Det er vanskeligt at bestemme episodens omfang. Ahlgreen Petersen og politimesteren taler om et enkelt skub, og i en telefonmelding til Svendborg amt (Sv. amt) betegnes hele affæren som »et ordskifte». Heroverfor RBs fortrolige information nr. 387 af 19.8., der omtaler begivenheden som et »regulært slagsmål».
22. Se »Nyborg Avis» 19.8. med forbud mod sammenstimlen og advarsel til ungdommen om at holde sig indendørs efter kl. 20. Det hedder til slut: »I anledning af at medlemmer af den tyske Værnemagt i enkelte tilfælde har været udsat for stenkast, har Værnemagten meddelt, at stenkast og lignende krænkelser fremtidig vil blive besvaret med skydning med skarpt fra tysk side.»

For begivenhederne den 18.8. i øvrigt, se note 21 ovenfor, især A.S. 23-143. Hertil Heeresoberarchivrat Goes: »Die Gründe für die Verhängung des mil. Ausnahmezustands in Dänemark und seine Durchführung am 29. august 1943», Bilag til Parlamentariske Kommissions beretning bd. XIII, p. 849, hvori det hedder: »Am 18.8.43 sang man in Nyborg bei Krawallen die Internationale, rief »Heil Moskau», führte eine amerikanische Flagge mit; auf den dänischen Schiffen gab man Alarm, die Matrosen gingen an Bord, alle Waffen an Deck wurden zum Gefecht klargemacht, und man gab scharfe Munition aus.»

23. v. Hanneken anmodede i en skriv. af 18.8. om at alle danske tropper på Fyn blev holdt inde på kasernerne, men Generalkommandoen kunne kun imødekomme ønsket for Svendborgs og Odenses vedkommende. Efter aftenens begivenheder i Nyborg beordrede Jydske div. udgangsforbudet i kraft også i Nyborg. Det opretholdtes til 26.8. (se korrespondance og fjernskrivermeddelelser af 18., 19. og 25.8 i Hærens arkiv.)

24. Byrådsarkivet og indberetn. af 10.9. (A.S. 23-143). Af 13 anholdte rudeknusere var de 8 under 20 år; der var 2 arbejdsmænd, 3 lærlinge, 1 bud, 1 arbejdsdreng, 2 bagerikarle, 1 hotelkarl, 1 medhjælper, 1 støberiarbejder og 1 sømand (A.S. 23-150). Se også v. Heydebreck 20.8. (13736), hvor der tales om »Ansammlung — wieder — jugendliche . . .«.
25. Se for denne diskussion sagen i byrådsarkivet. Hos v. Heydebreck hedder det 20.8.: (13736): »Polizei schritt sofort ein« og »Polizei — Gummiknüppel«.
26. Samtale med tillidsmændene Aage Skov og Korneval Jensen.
27. Skriv. til Sammenslutningen af 20.8. (118/43).
28. Dette fremgår af »Nyborg Socialdemokrat« 21.8. Det hedder i en FS fra Jyske Div. kl. 11.20: »Der er strejke i Nyborg. Der ventes generalstrejke måske kl. 12.« (Hærens arkiv.) Se også A.S. 27-340a, FS af 20.8. kl. 12.35.
29. Hverken i Harhorns redegørelse i byrådet eller i indberetningen til A.S. omtales sammenstød med tyskerne, og det har heller ikke i politikammeret i Nyborg været muligt at finde oplysninger herom. Dir. Oluf Pedersen fra Jærnstøberiet nævner i sin indberetning til Hans L. Larsen (privatarkiv), at der blev foretaget tysk patruljering såvel onsdag den 18. som torsdag den 19. om aftenen, men herom findes ikke direkte meddelelser andetsteds. Hos v. Heydebreck hedder det den 19.8. kl. 21.30 (13735): »Demonstration vermeiden — tätliche Angriffe abwehren — Kommando bereitgestellt — nur auf besonderen Befehl einzusetzen —«. Imidlertid ligger det implicit i forhandlingen om fredagen, at der må have været tyske patruljer på gaden; men det er da sket uden friktioner med befolkningen.
30. Hans L. Larsens arkiv. I Oluf Pedersens indberetning til Sammenslutningen angives grunden alene at være sympati med de strejkende i Odense.
31. Se her og for det følgende Byrådsarkivet. Det stenografiske referat af mødet er ikke gengivet i »Uddrag af Nyborg Byrådsforhandlinger 1940-44«.
32. Måske skyldes uviljen mod politiet også skepsis til politimesterens nationale pålidelighed. »Polizeimeister keinen guten Nummer bei Bevölkerung — da zu sehr zu uns hält.« — hedder det hos v. Heydebreck d. 23.8. (13752). 12.4.44 blev hans privatgarage og bil ødelagt ved sabotage (A.S. 23-196). Efter kapitulationen blev der rejst tjenestesag mod Harhorn, men han blev frifundet. (Se Nyborg Socialdemokrat« 18.3.46 og følgende dage.)
33. De samme toner lød i byens venstreblad »Nyborg Avis«, der karakteriserede rudeknuserne som »endda meget ungdommelige gemytter, der synes at have kastet alle hæmminger, hvis sådanne fandtes, over bord«. Se også s.st. 21.8.
34. For formiddagens samtale se referatet under byrådsmødet 20.8. Mohrs udtalelser svarer nøje til de instrukser, han ved samme tid fik fra København. Det hedder herom hos v. Heydebreck (12739): » . . . 2) Einsatz von Soldaten gegen Demonstranten. Nein — muss bei Befehlshaber beantragt werden . . . « Derjmod fik han tilladelse til at indsætte patruljer ved de tyske kvarterer.
35. FS af 20.8. kl. 23.15 (A.S. 23-142); hos v. Heydebreck hedder det kort 21.8. (13740): »Nähe Unterkunft — Demonstranten bald verzogen . . . « Hertil telefonmelding til Svendborg amt (1943-F-22) af 22.8.; meldingen er delvis misforstået, men årsagsforløbet ligger klart. Se også den ret fyldige reportage i »Nyborg Avis« 21.8. og politimesterens indberetning til A.S. 10.9. samt Oluf Pedersens indberetning i Hans L. Larsens arkiv.
36. Oluf Pedersens indberetning.
37. Politimesteren nævner ikke episoden i sin indberetning 10.9. Se »Nyborg Avis« 21.8. og odensekommunisternes illegale blad »Trods Alt« 22.8. Uanset episodens betydning for det videre begivenhedsforløb var der utvivlsomt tale om en chikane fra gartnerens side, der ifølge »Trods Alt« nægtede at sælge til tyskeren til trods for at vognen var fuld af frugt.
38. Se f. eks. samtale med en af lørdagens initiativtagere, arbejdsmand Georg Danielsen, og med havnearbejder Edmund Berthelsen. Det er ikke uden perspektiv, at en af strejkens organisatorer havde bopæl i Odense.
39. For strejkeforløbet om lørdagen se ovennævnte indberetning af O. Pedersen; hertil Georg Danielsen samt. I »Nyborg Avis« 21.8. hedder det: »Forretningsfolkene foretrak at lukke, idet

man absolut måtte få fornemmelse af, at ellers ville der «ske noget». Avisen taler også om, at lukningen blev «beordret». Se også formand Fr. Nielsen samt. og telefonmelding til Svendborg amt af 21.8.

40. For tremandsudvalgets sammensætning se Harhorns indberetning til A.S. af 10.9., hvori det hedder, at «en af disse repræsentanter er kendt som tidligere tilsluttet det kommunistiske parti». Se også samtale med arbejdsmand Vilfred Jensen og med Vivike. Det andet medlem har ikke ønsket at udtale sig, og det har ikke været muligt at identificere det tredje.

41. Indbydelsen findes i «Nyborg Socialdemokrat» af 21.8. Se også reportagen s.st.

42. Vilfred Jensen samt. I 6. bataljons dag- og øvelsesbog, august 1943, karakteriseres Wøhlks rolle mellem parterne som «nærmest en slags mægler».

43. Se her og for det følgende Kripo Odense, meddelelse fra politimesteren modtaget i Odense 21.8. kl. 23.25.

44. Wøhlk citeres i ovennævnte øvelsesbog for 6. BT for ordene: «Tiden er endnu ikke inde for den danske hær» — en udtalelse, som Mohr i øvrigt senere brugte som en retfærdiggørelse for, at man den 29.8. ikke søgte en forhandlingsløsning med regimentet, men benyttede sig af et voldeligt overfald.

45. For de tyske overfald se ovennævnte meddelelse fra Harhorn til Odense 21.8. kl. 23.25; JU 1943-2430; A.S. 23-147 og 148. To af episoderne fandt sted umiddelbart foran Værnemagts kvartet på «Industrihotellet» kl. 21 og 24, og selv om de overfaldne var kendt af politiet som «pæne» mennesker, kunne det indicere en demonstration. Kl. 22 blev en kvinde klippet (A.S. 23-151), sikkert også et konfliktgrundlag. I hvert fald blev en af de overfaldne ved «Turisthotellet» mødt med et «Har I klippet piger?»

46. Her og for det følgende Harhorn under byrådsmødet 20.8. og indberetning til A.S. af 10.9.

47. Se her De Samvirkendes forhandlingsprotokol, Nyborg, og «Nyborg Socialdemokrat» 23.8.

48. S.st. Derimod vedtog mødet ikke som angivet af referenten i «Nyborg Socialdemokrat» en resolution om arbejdets genoptagelse, i sagens natur, da der på dette tidspunkt endnu ikke forelå noget forhandlingsresultat med tyskerne. Sekretæren har formentlig bygget sit referat op på den løbeseddel, som udsendtes i Forretningsudvalgets navn senere på dagen. Ved en overfladisk læsning får man indtryk af, at det var tillidsmandsmødet, der stod bag opråbet — og det var sikkert også tilsigtet! Se i øvrigt for det følgende indberetning af 10.9. til A.S.

49. Opråbet er trykt i «Nyborg Avis» 23.8. Løbesedlen i original i Hans L. Larsens arkiv.

50. FS af 23.8. kl. 11 (A.S. 27-340a) omtaler enkelte klipninger, og «Sydfyns Socialdemokrat» nævner 23.8. rudeknusninger ligesom «enkelte sakse har været i funktion»; hertil A.S. 23-151. Dir. O. Pedersens indberetning taler om tyske patruljer, men herom findes intet hverken i politiets materiale eller hos v. Heydebreck.

51. Notat på løbesedlen i Hans L. Larsens arkiv, der sandsynligvis skyldes en samtale med O. Pedersen. Episoden fik en betydelig «ansigtsløftning» i Pedersens senere indberetning, hvori det hedder: «En talsmand for urostifterne henvendte sig på politistationen og meddelte, at urolighederne ville blive standset i løbet af et par timer, hvis det kunne garantere dem, at det ikke var fagforeningerne, der skulle bestemme, hvornår arbejdet skulle genoptages.»

52. S.st., hvoraf det fremgår, at der fra morgenstunden blev arbejdet på Fyns Andel, Kulimporten, Trælasten, Laurits Nielsen, Statsbanerne, Sydfynske jernbaner og af murere, tømrere og enkelte snedkere. En afspejling af politiets trusler finder vi i «Nyborg Socialdemokrat» samme eftermiddag (23.8.), der taler om at «afvise alle uansvarlige personer, som ved trusler søger at hindre arbejdets genoptagelse. Politiet har lovet at optræde skarpt over for alle ophidsede.»

53. A.S. 23-146 om episode 24.8. Orpo Odense 394/43 om episode 25.8.

54. For forløbet af arbejdsnedlæggelserne se A.S. 32-96 med telefonnotat af 21.8. kl. 0.15; A.S. 32-103 med politimesterens indberetning af 9.9., hvoraf det fremgår, at Hess' støberi skulle have besluttet at strejke næste dag, lørdag; Orpo Middelfart, brevjourn. nr. 2441 af 20.8.: v. Heydebreck noterer 20.8. (13739): «Ab heute Mittag Generalstreik? ...» Hertil Sammenslutningen

j.nr. 118/43 med skriv. af 23.8. fra driftsleder Aage Jørgensen, Kabelfabrikken; mekaniker Lillhauge samt.

55. Tilstedeværelsen af tyske patruljer i gaderne omtales overhovedet ikke i de samtidige telefonmeddelelser, men først i politimesterens indberetning 9.9., hvor det hedder, at »tyskerne havde i dagens løb ladet patruillier gå gennem gaderne, ligesom de satte faste poster ved to autoværksteder«. Står vi her over for den direkte årsag til, at værkstederne gik i strejke? Eller var posterne først en sikkerhedsforanstaltning, da arbejderne gik hjem?

56. A.S. 32-96 med telefonmelding modtaget 21.8. kl. 11; Kripo Middelfart, henlagte sager 1943, j.nr. 901, 906-12 og 922/43.

57. A.S. 32-113; ovennævnte indberetning af 9.9.; A.S. 32-96 med telefonmelding af 21.8. kl. 0.15; v. Heydebreck 21.8. (13740).

58. Skriv fra Aa. Jørgensen af 21. og 24.8. til Sammenslutningen (118/43). Hertil referatet af morgenens begivenheder i »Middelfart Venstreblad« 24.8.

59. S.st.

60. Skråppenborg Nielsen samt. Se også »Middelfart Venstreblad«, der var negativt indstillet over for strejken, men hvori det 24.8. hedder om butikslukningen, at den foregik »stiltærdigt«.

61. For denne udvikling se Fællesorganisationens forhandlingsprotokol.

62. Opråbet er aftrykt i »Middelfart Venstreblad« 24.8.

63. For begivenhederne søndag aften se A.S. 27-340a, FS af 22.8. kl. 11; A.S. 32-96, FS af 22.8. og 23.8.; Middelfart politikammer, straffesagerne nr. 2701, 2704, 2708, 2711-13; hertil Kripo Middelfart f. eks. 914/43 og s.st. henlagte sager 1943 f. eks. 898, 902-03, 905-06 og 923-25. Den 24.8. var der anholdt i alt 24 personer for rudeknusninger, men jeg har kun kunnet lokalisere et par stykker (A.S. 32-103, indberetning af 9.9.). Skråppenborg fortæller, at han knuste én rude.

64. Ovennævnte indberetning af 9.9. Se også RB nr. 406.

65. Skriv. af 24. og 26.8. fra Aa. Jørgensen til Sammenslutningen (118/43).

66. For Studionmødet se Fællesorganisationens forhandlingsprotokol, »Middelfart Venstreblad« og »Fåborg Socialdemokrat« 24.8. Samtale med fællestillidsmand på Kabelfabrikken, Axel Christensen, der havde ordet på mødet, og borgmester Chr. Hansen samt.

67. Tlf.melding i Einar Nielsens arkiv: »Generalstrejken i Odense« (D.s.F.s arkiv).

68. For betydningen af Nyborgbegivenhederne generelt se journalist Arnvigs beretning i Rigsarkivet. Hertil dir. Erik Scheibel samt. og korrespondance.

69. Notits i arbejdsministeriets sag på Odensestrejken, j.nr. 56.14.

70. Se v. Heydebreck om Nyborg 18.8. (13731): »... 14-18 jährige zusammengerottet ...»

71. Se Orpo Middelfart, brevjourn. nr. 2442 af 21.8. med rapport om et overfald på to kvinder; provokationen er udateret. For en række overfald 26.8. se s.st. nr. 2499-2502, 2508 og 2509 af 26.8.

72. Ligeledes gav pladskommandanten 24.8. tilladelse til, at kabelarbejderen kunne begraves under hele byens deltagelse med flagallé o.l., men han blev desavoueret fra København (A.S. 32-96 og 103).

73. Det bidrager næppe synderligt til spørgsmålets løsning, at kommunistformanden i Middelfart var på gaden og knuste en rude (Skråppenborg Nielsen samt.).

74. Samt. Frederik Nielsen og Georg Danielsen.

75. Se referatet i »Fåborg Socialdemokrat« 24.8.

76. Det hedder således i dir. Pedersens beretning om begivenhederne 18.8., at »kommunisterne og danske soldater laver uro for at hindre tysk forstærkning i at komme til Odense«. Måske tænkes der her på SS-bataljonen, der onsdag aften blev landsat i Nyborg. Men en så bevidst plan bag urolighederne kan ikke påvises i materialet, og det opfordrer til skepsis, at Pedersen overalt i sin beretning benytter udtrykket kommunister synonymt med aktivister.

77. For Nyborg se »Trods Alt« 22., 23. og 24.8. Skuddramaet og strejkens opkomst i Middelfart er behandlet i en kort notits i søndagsnummeret (22.8.). Der blev stillet flere oplysninger i udsigt

i næste nummer, men de kom aldrig, og den 23.8. søgte man at dække over uvidenheden ved at gentage reportagen fra om søndagen.

78. Cigarmager Frode Jensen, mag. scient. Ib Nørlund og Holger Vivike samt.

79. Edmund Berthelsen, Georg Danielsen og Vilfred Jensen samt.

80. Vilfred Jensen samt. Edmund Berthelsen, der ifølge V.J. var med på turen, erindrer ikke episoden. Muligheden for at efterspore kurérvirksomheden turde være lukket med partiformanden, købmand Lundes død.

81. Indberetn. af 10.9. (A.S. 23-143).

82. Kripo Odense, Sipo 916/43 af 23.8.

83. F. eks. samt. J. Almar, Frederik Nielsen og Knud Wilde.

84. Justitsministeriets cirkulære vedrørende »ophidsere og omrejsende agitatorer» af 25.8. var direkte foranlediget af informationerne fra Nyborg (JU 1943-2294).

85. Ifølge Kripo Middelfart 899/43 af 22.8. blev der denne dato kastet »Trods Alt» på gaden fra to aalborgbiler!

A Summary of:

The Strikes in Middelfart and Nyborg, August 1943 — A Comparison.

In August 1943 most of the major provincial towns of Jutland and Funen were struck by a wave of rebellion directed against the Danish government's policy of collaboration towards the German occupying power. The protests took form of general strikes and mass demonstrations leading up to a vehement clash with local collaborators and violent show-downs — often leading to bloodshed — with German soldiers. Very soon the police lost control of the movement and because of the fear of an imminent allied invasion the German Wehrmacht was forced to take countermeasures which in turn led to the declaration of a state of emergency and the resignation of the government on the 29th of August.

The emotional setting for the August rebellion was created by war-optimism after the major defeats suffered by the Germans during the summer giving the population the impression that the war was already over. At the same time the heavy sabotage offensive acted as a catalyst and increased the unrest, particularly in the factories and other places of work. Here the costs created by the occupation which the wage earners had to shoulder and especially the weak course steered by the Social-Democratic Party and the trade unions in the collective bargaining, gave rise to a serious crisis of confidence between the rank and file worker and his political and industrial leaders, which from New Year 1943 under the leadership of the Communist Party triggered off growing extra-organizational activity and a wave of illegal strikes particularly within the armament industry.

The August movement appears to have been an alliance between the workers and large sectors of the middle classes, but because of its attack on the negotiation policy it was also a domestic clash between the man in the street on one side and the organizations and the authorities on the other. This could be seen clearly from the general strike starting on the 18th of August in Odense, the principal town of Funen, which became a driving force in the development towards the collapse and which in spite of the fact that it was called off five days later resulted in a shattering blow to the prestige of both the Wehrmacht and the government.

During the following weeks the strike spread from Odense to the seaboard towns and across the Belts to Fredericia and Korsør. Nowhere in these small towns did the crisis become of major political importance because now all interest focused on the new centre of rebellion in Northern Jutland, but they were symptomatic of the intensity and scope of the protest and are of interest as conflict research subjects.

It is a distinguishing feature of the strikes in Nyborg and Middelfart that they got under way already during the conflict in Odense, viz. on the 20th-

22nd and 21st-23rd respectively, which integrated them in the general strike and enhanced this. Both towns were located at the periphery of events and had low social tensions and limited resistance activities for which reasons the crises were relatively mild compared to that of Odense. This study has shown that both strikes had their roots in solidarity with the fighting Odense and cannot be seen isolated from the Funen capital, but that sympathy was not enough to trigger off the conflict, so that local conflict had to be added. In Nyborg this came from police attacks and in Middelfart from the Wehrmacht opening fire, but in both cases the direct cause was street rioting which thus attained great political importance. Acts of violence including show-downs with nationally compromised persons characterized the towns during the strikes, and here as elsewhere had a decisive influence on the emotional setting. The present study points to the young people as having had the lead in the streets — in Nyborg also the Danish soldiers — but further than this it has not been possible to ascertain the organizing elements of the unrest, and contemporary reports of infiltration from non-resident Communists in Nyborg can safely be dismissed as mere rumours. In both places the German commandants appear to have acted flexibly and with a firm determination to smooth things out — even at the cost of loss of prestige. The crises certainly were not caused by their actions.

The milder climate in these towns compared to Odense meant that the strike movement had less penetration and that the middle classes were more reluctant to join in, so that the concept of the national general strike seen as the united front against the Germans was of even less importance here than in Odense. In its first phase the strike in Nyborg was a Social-Democratic shop steward protest against police brutality, but then the Trades Council lost control over the movement which was taken over by militant dockers who did not want a reconciliation, but action. This was organized by a Communist dominated committee of three who succeeded in outmanoeuvring the Social-Democrats and conquering a position of strength towards German and Danish authorities until it had to succumb to a massive attack from the labour leaders on the 22nd of August. Compared to this the Social-Democratic control in Middelfart was stronger; here the Trades Council and the Social-Democratic burgomaster never lost their negotiating position — not even when they were taken by surprise by a political meeting arranged by the opposition at the stadium in the morning of the 23rd of August. Furthermore the leaders steered a far more flexible course and evinced far more solidarity with the demands of the workers than was the case in Odense — a feature pointing towards the future trend in the strike movement in Jutland.